

YEMEN'DE BİR OSMANLI ESERİ: BEKİRİYE CAMİİ

Gökçe Günel* -Gülşen Dişli**

Özet

Sana' çok eski bir şehir olmasına rağmen bu şehrin Eski Çağ tarihi bilinmemektedir. Miladi 530 senesinde Kral Ebrehe zamanında Habeş hâkimiyetine giren şehir, Yukarı Yemen'de önemli bir merkez haline gelmiştir. 570 senesinde Ebrehe'nin oğlu Masruk'un İranlı komutan Vahraz'a yenilmesiyle Sana' İran hâkimiyetine geçmiştir; uzun yıllar İranlı valiler tarafından idare edilmiştir. Şehir, 1174'de Eyyubiler'in, 1229'da Taiz Resulileri'nin, 1456'da Tahiriler'in ve 1507'de de Memlûklular'ın eline geçmiştir. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in, 1517 yılında Mısır'ı Memlûk Sultanlarının elinden alması ile Sana' Osmanlı hâkimiyetine girmiş, ancak, şehir Kanuni Sultan Süleyman zamanında Özdemir Paşa tarafından 1546 yılında fiilen Osmanlı topraklarına katılmıştır. Şehir, sonraki yıllarda zaman zaman bazı imamların hâkimiyetine girmişse de, 1871 yılında Yemen Valiliği'ne tayin edilen Ahmed Muhtar Paşa tarafından yeniden denetim altına alınmıştır. Üç asır süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde Sana' şehrinde büyük imar hareketleri yapılmış; zaman içinde yeni yollar açılıp, yeni yerleşim merkezleri kurulmuş; kervansaraylar, konaklar, camiler, medreseler, kışla ve köprüler inşa edilmiştir. Bekiriye Camii de Osmanlı'nın Yemen'e ilk hâkim olduğu dönemde Sana'da inşa ettiği camiler arasındadır. Bu çalışma kapsamında bir XVI. yüzyıl yapısı olan Bekiriye Camii, bitişiğindeki türbe ve müstemilatının tarihçesi, mimari ve süsleme özellikleri ve sorunları incelenmiş; yapıların sorunlarının giderilmesi için acil ve uzun dönemli bakım ve onarım programları önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Yemen, Sana', Osmanlı Mimarlığı, Bekiriye Camii, Osmanlı, XVI. yüzyıl

AN OTTOMAN CULTURAL HERITAGE IN YEMEN: BEKİRİYE MOSQUE

Abstract

Although Sana' is an old city, its ancient history is unknown. The city, ruled by Ethiopians in the period of King Ebrehe, in A.D.530, became an important center in Upper Yemen. In 570, with the defeat of Ebrehe's son Masru by the Persian Commander Vahraz, Sana' was conquered by Persia and ruled by Persian governors for long years. Sana' was dominated by Eyyubid in 1174, by Taiz Resulid in 1229, by Tahirid in 1456 and by Memluks in 1507. Ottoman

* Müdür (Uzman Sanat Tarihçisi), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Daire Başkanlığı.

** Y. Mimar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Daire Başkanlığı.

rule in Yemen was started after the victory of Yavuz Selim against Memluk Sultan in 1517. But, the city was actually annexed to Ottoman Empire in 1546 in the period of Süleyman the Magnificent by Özdemiş Pasha. In later years, the city was dominated by some imams from time to time. And the Ottoman rule was restored again with the appointment of Ahmed Muhtar Pasha to Yemen governorship in 1871. During the three-century long rule of Ottomans in Sana', great public improvements were achieved; new roads were built, new settling centers were set up, caravansarays, houses, mosques, madrasahs, military barracks and bridges were built. Bekiriye Mosque was among the mosques built in Sana', in the early period of Ottoman rule in Yemen. In this article, a 16th century cultural heritage, Bekiriye Mosque, the tombs next to it and auxiliary buildings were studied in detail in terms of their history, architectural and decorative features. At the end of the study, some suggestions about long-term maintenance and restoration are made.

Key Words:

Yemen, Sana', Ottoman Architecture, Bekiriye Mosque, Ottoman, 16th century.

Tarihçe:

Bekiriye Camii, Osmanlı idaresi döneminde dört sancağa ayrılan Yemen Vilayetinin, Yemen Sancağında yer alan Sana' kazasında bulunmaktadır (Tekin ve Baş 2003: 107). Arabistan yarımadasının güneybatısında yer alan Yemen Vilayeti, kuzeyde Hicaz Vilayeti, doğuda Arabistan Çölü ve güneyde Aden Bölgesi ile sınırlıdır (Şekil 1).

Şekil 1. Osmanlı idaresi döneminde Hicaz ve Yemen Vilayetlerini gösteren harita (Tekin ve Baş 2003: 105).

Yemen, Sana'da bulunan Bekiriye Camii, "El-Bekiriyye Camii" ismi ile de anılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Yemen Valisi Mustafa Asım Paşa'ya sunulan ve Bekiriye Camii'ni de gösteren 1874 tarihli Sana' şehri haritası, Şekil 2'de verilmiştir. Yapı, Osmanlı'nın Yemen'i ilk aldığı dönemin Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa tarafından 1597/98 yılında yaptırılmıştır (Beksaç 1992: 363). Hasan Paşa (ö. 1017/1608-1609) Arnavut asıllı olup İstanbul'da uzun zaman Bostancıbaşı olarak vazife yapmış, III. Murad tarafından Kuyucu Murad Paşa'nın dört yıl devam eden Beylerbeyiliğinin ardından vezaret rütbesiyle Yemen Beylerbeyiliğine getirilmiştir (Balbay 2009: 177; Yavuz 1997: 341-342). Hasan Paşa'nın Yemen Beylerbeyiliğine getirildiği şu belgeden anlaşılmaktadır.

"Sâbıkâ Yemen Beglerbegisi olub hâlâ Trablus Beglerbegi olan Murâd Paşa'ya hüküm ki:

Hâlâ Yemen Beglerbegisi olan Hasan *dâme ikbâlehu* varub vâsıl olunca [ya kadar] Vilâyet-i Yemen'i kemâkân hıfz ve hırâset babında bezl-i maktûr idüb ve mumâileyh hâlâ varan adamlarına mu'âvenet eyleyüb ve ahâlî-yi Vilâyet'le hüsn-i zindegânî idüb ve mevâcib ve defterlerin ve sâyir mâle müte'allık olan umurları müşârunileyh Hasan *dâme ikbâlehu* ile bizzat mülakat idüb müşâvere eylesin emr idüb büyürdüm ki: Vusul buldukda, mumâileyh varub vâsıl olunca Vilâyet'in hıfz ve hırâsetinde kemâkân bezl-i maktûr idüb ve mumâileyhin hâlâ irsal olunan adamlarına mu'âvenet idüb ve Vilâyet halkıyla hüsn-i zindegânî üzere olub ve mavâcib ve defterlerin ve sâyir mâle ve ahvâl-i memlekete müte'allık olan hususları mumâileyhle bizzat müşâvere etmeden bu canibe teveccüh etmeyesin". 5 Cemaziyülevvel 988 /18 Haziran 1580 (Yavuz 2003: 167).

Şekil 2. 1874 tarihli Sana' şehri haritası (Bilge 2009: 88).

Yaklaşık yirmi dört yıl (1580-1604) hiç azledilmeden Yemen'de Beylerbeylik yapması nedeniyle "Yemenli" sıfatıyla anılan Hasan Paşa, bu müddet zarfında emniyet ve asayişin temini yanında vilâyetin imarıyla da uğraşmış, birçok hayır eserinden başka Sana'da tek kubbeli, tek minareli ve Bekîrî adını verdiği camiyi yaptırmıştır. Çok sevdiği kölesinin adını taşıyan camiye halk arasında Bekriyye denilmiştir (Yavuz 2003: 169; Yavuz 1997: 342). Zeydiler, ikinci Halife Hz. Ebubekir'i sevmediklerinden ve bu nedenle de onun adından gelen Bekir ismine de muhalif olduklarından caminin adı sonradan Bekriyye olarak değiştirilmiştir (Balbay 2009: 177; Yavuz 2003: 169). Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa tarafından burada ölen kölesi Bekir adına yaptırılan camii, Yemen'de Osmanlı hâkimiyetini temsil etmesi açısından önemlidir (Beksaç 1992: 363; Balbay 2009: 177).

Hasan Paşa ayrıca, camiye akar sağlamak amacıyla kale kapısının önünde Bekiriye Camii'nin yakınında bir de hamam inşa ettirmiştir¹. Yapıya ait Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde bir adet Şahsiyet Kaydı örneği tespit edilmiştir. H. 25 Şevval 1333 - M. 5 Eylül 1915 tarihli belgeden, Said Efendi'nin camiye hatip olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı, Vakıf Kayıtları Arşivi Esas Defteri: 526, S. No. 15/10). Yapının vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde bulunamamıştır. 30.10.2007 tarihinde 967-1-2 envanter numarası ile İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA- Research Center for Islamic History, Art and Culture)² tarafından yapının envanteri yapılmıştır.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen (2008: 82) adlı eserde, "Yemen'deki Cami Görevlileri Tahsisatı" başlığı altında Maliye Nezareti Celilesi'nin Meclis-i Vâlâ üyelerine sunduğu ve Meclis-i Vâlâ üyeleri tarafından kabul edilen, eskiden beri ödenegelen ve H. 1269 (1852-1853) senesinden itibaren bütçenin memur maaşları kısmına konulduğu halde daha sonra bütçeden çıkarılan Yemen Eyaleti camii görevlileri tahsisatının, söz konusu görevlilerin başka geçim kaynakları olmaması nedeniyle bütçeye yeniden konulması, ifadeleri yer almaktadır. Yine anılan eserin "Yemen'deki Tamire Muhtaç Camilerin Masrafları (16 Ağustos 1910)" başlığı altında (*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen* 2008: 93) Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye Dairesi'nin Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesi'ne cevabında: Yemen'de bulunan camii, mescit ve bunların vakıflarının eskiden beri yerli ahalinin seçtiği temsilciler tarafından idare edilmekte olduğundan bunlara vilayetçe müdahale edilmesinin hoş karşılanmayacağı, ancak vakfı bulunmayıp bakım ve onarıma muhtaç cami ve mescit masraflarının Osmanlı Hükümeti'nin yardımlarıyla karşılanması gerektiği, ifadesi yer almaktadır. Bu ifadelerden, Bekiriye Camii'nin de cami görevlileri ödeneği ve bakım onarım konularında, Yemen'deki tüm cami ve mescitleri kapsayan bu kararlar doğrultusunda işlem gördüğü anlaşılmaktadır.

¹ (http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=7822 (07.08.2011)).

² (<http://www.islamicarchitecturedatabase.org/ircica/level1.php?id=58> (07.08.2011)).

Harim giriş kapısının üst kısmında bir tamirat kitabesi bulunmaktadır (Şekil 3). Bu kitabe, “Bu caminin tamiri Hz. Peygamberin yeryüzündeki kılıcı necip sultanımız Abdülhamid Hanın fetih ve zaferinin nişanesidir (göstergesidir)” yazılıdır. Yine, ön cephede kemerin sol tarafında Arapça ve İngilizce olarak “Bekiriye Cami” yazılı bir levha ve avlu giriş kapısının üzerinde bulunan kitabede, Allah’ın yardımı ve Cumhurbaşkanı’nın desteğiyle Bekiriye Camii’nin onarımına 26 Ocak 2000 tarihinde başlandığı ve 10 Kasım 2000 tarihinde bitirildiği yazılıdır. Avlu portalinin kapısı üzerinde yer alan kitabeden yapının 2000 yılında tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır (Şekil 4).

“Zâ Câmiun tamiruhû câmi’ûn-li’l-fethi ve’n-nasrî li-zâke’n-necib
Abdülhamid en-nedbu Sultâninâ
Seyf-i Resulullah zâke’l-habîb
Lizâ etâ târihu itmâmîhi “nasrun
minâllâhi ve fethun bi-fethin karîb”³
Sene: 1298

Şekil 3. Harim giriş kapısı üzerinde yer alan tamirat kitabesi.

“Bi-avnin min-Allahi Sübhanehu ve Te’âlâ ve bi-tevfîkin minhu ve bi-tevcihâti ve inâyeti’llah Ali Abdullah Salih Reisu’l-cumhuriyyeti. Temme’l-intihâu min-termîmi câmi’i’l-Bekiriyye termîmen şâmilin.

Ve kad bedeet a’mâü’t-termîm
Bi-târihi 20 Şevval 1420 hicri. El-muvâfîk 26 Yenayir (Ocak) 2000 M.
Ve intehet bi-târih 14 Şaban 1421 H. El-muvafîk 10 November (Kasım) 2000 M.
Vallâhu veliyyü’t-tevfîk”⁴

Şekil 4: Avlu portalini ve giriş kapısını üzerindeki kitabeden bir görünüş.

³ Kitabe ve Osmanlıca Belgelerin transkripsiyonu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür Tescil Daire Başkanlığı Uzmanı Mevlüt Çam tarafından yapılmıştır.

⁴ Kitabe ve Osmanlıca Belgelerin transkripsiyonu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür Tescil Daire Başkanlığı Uzmanı Mevlüt Çam tarafından yapılmıştır.

Plan, Süsleme ve Mimari Özellikleri:

XVI. yüzyıl yapısı olan Bekiriye Camii, kendine özgü işlevsel özelliklerini ve mimarisini halen koruyan ve günümüzde ibadete açık ve kullanılmakta olan tipik bir klasik Osmanlı yapısıdır.

Caminin batı yönünde, bir tarafı sokağa diğer tarafı yüksek duvarlı dikdörtgen bir avluya açılan, avlu duvarlarından çıkıntılı olarak kemerli iki ayak üzerine oturtulmuş, üzeri kubbeli baldaken tarzı bir portal ile avluya girilmektedir (Şekil 4). Kubbenin etrafı palmetlerle düzenlenmiş bir parapetle çevrilidir. Avlu giriş kapısı, basık kemerli kapı açıklığı içine yerleştirilmiş çift kanatlı ahşap bir kapıdır.

Avlu portalinin kuzeyinde bir türbe bulunmaktadır. Bu türbenin arkasında ise günümüzde etrafı tamamen yüksek duvarlarla çevrili 19 mezarın bulunduğu harap bir hazire yer almaktadır. Bu haliyle Bekiriye Camii, güneyde avlu, kuzeyde yol, batıda hazire ve doğuda sonradan yapının ana beden duvarına eklenen, günümüzde ise kadınların ibadet etmesi için ayrılmış, kuzeydeki yol aracılığı ile caminin dışından ulaşılan bir mekân ile çevrelenmiştir. Avlunun kuzeyinde caminin üç kubbeli son cemaat bölümü, güneyinde su deposu ve abdest alma bölümü ve hamam olduğu düşünülen dört kubbeli bir yapı, batısında taş kapı ve doğusunda revaklı bir bölüm bulunmaktadır (Şekil 5-6).

Şekil 5. Camii güney cephesi (Avlu kuzey görünüşü).

Şekil 6. Avlu güney görünüşü: abdest alma muslukları ve arkada hamam olduğu düşünülen bölüm.

Caminin minaresine ise avlunun doğusunda yer alan revaklı bölümün arkasında uzanan bir geçit aracılığı ile ulaşılmaktadır. Minare klasik Osmanlı üslubunun dışında yerli mimari üslup, malzeme ve teknikte yapılmıştır (Şekil 7). Yerli tuğla işçiliği minarede kendisini göstermektedir. Minare kaidesi, tuğla malzeme işçiliği ile bezeli hat yazılarıyla dikkat çekicidir. 6,00 m. x 5,30 m. en-boy ölçülerindeki minare kaidesi, camii ana beden duvarlarının dışında avlunun doğusunda yapıdan ayrı tek bir kütle olarak inşa edilmiştir. Bu da klasik Osmanlı üslubunun dışındaki bir özelliktir. Beksaç (1992: 363), minarenin, cami yapı grubuna avludan girişin sağlandığı batı cephesi esas alınarak özellikle yapıdan ayrık ve doğu yönünde inşa edildiğini, bu sayede harim ana kubbесinin son cemaat kubbeleriyle birlikte birinci plana çıkarılmasının sağlandığını ve avlu yapı grubunun bir kat daha ihtişamlı görünüm kazandığını, belirtmektedir (Şekil 8). Böylece, Bekiriye Camii; avlulu mekânsal düzenlemesi, üç kubbeli son cemaat yeri ve merkezi kubbeli ana ibadet mekânı ile Osmanlı dönemi mimari özelliklerini yansıtmakta ve avlunun doğu yönünde yer alan çok süslü, tuğla işçilikli minaresi, son cemaat kubbeleri iç yüzeyinde gözlenen tuğla malzeme ile yapılan süslemeler ve avlu giriş portali kubbесini çevreleyen palmet süslemeler ile arabesk etkinin gözlemlendiği yerel ve Osmanlı sentezini içermektedir.

Şekil 7. Camii minaresi.

Şekil 8. Yapı grubunu gösteren fotoğraflar (sağdaki: Yemen Vakıflar İdaresi Arşivi).

Yapı 1872 yılında, ciddi ve büyük ölçekli bir restorasyon müdahalesi geçirmiştir. Harim bölümü zemin kotunun yükseltilmesi bu dönemdeki bir müdahaledir⁵⁵. Avlu taş kapısındaki onarım kitabesinden de anlaşılacağı üzere, son yıllarda bakım onarım çalışmaları devam etmiştir. Mermer sütunlu ve bezemeli alçı mihrabın bu son yıllardaki onarım sırasında yağlı boya ile boyandığı düşünülmektedir.

Caminin mihrabında tamirinin H. 1297- M.1879/1880 yılında Gazi Abdülhamid Han-ı Sani tarafından yapıldığı yazılıdır (Şekil 9).

⁵⁵ (http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=7822 (07.08.2011)).

“Vezîr-i kerim gadâ, celesnâ fâdu'n-nedâ ve fî fethi külli'l-memâliki ahyâ ve efte'l-adâ, benâ câmi'an li'llâhi ve tarzuhu ascudâ,

Fe-kem Âbidi zâhede, bihi vedde in en ye'budâ, ve eşraka envâri'l-kabûli, lehum fihi sıdkan bedâ ve fi'l-fethi târihuhu, terâhum rukkean süccadâ.

Târihu tamiri heze'l-câmi'u'l-lâmi' sene 1297/
Gazi Abdulhamid Han-ı Sani”⁶

Şekil 9. Mihrap.

Harim giriş kapısının üst kısmında yer alan tamirat kitabesinden (H.1298-M.1880/1881) ve mihrapta yazılı olan tarihten (H. 1297- M.1879/1880) yapının H. 1297 ve H. 1298 yıllarında tamirat geçirdiğini anlamaktayız.

Yapının harim bölümüne üç kubbeli bir son cemaat bölümünden girilmektedir. Tek kubbeyle örtülü olan harimde kubbeye geçiş köşelerde yer alan üzeri kalemşi bezemeli mukarnaslı tromplarla sağlanmaktadır (Şekil 10). Harim, güney duvarına bitişik müezzin mahfili ve doğusunda kemerli açıklıkla açılan bir mekândan oluşmaktadır (Şekil 11). Harim bölümü kare planlı alan, 17,35 m. x 17,35 m. en-boy, 22,95 m. kubbe yükseklik ölçülerinde ve 1,50 m. duvar kalınlığındadır. Harim doğu bölümü kemerli geçiş alanı ise 9,80 m. x 5,95 m. en-boy ve 9,15 m. kubbe yükseklik ölçülerindedir (Şekil 12). Bu alan, bir kenarı 0,70 m. olan sekizgen bir taş ayak ile yan duvarlar arasında yer alan kemerlerle taşınan iki adet kubbe ile örtülüdür. Bu bölümde kubbelere geçiş Türk üçgenleri ile sağlanmaktadır (Şekil 13). Cami plan çiziminde de görüldüğü gibi harim doğu bölümünde, sekizgen ayak ile yan duvarlar arasında yer alan kemerlerle taşınan alanın hizasında bir bölüm daha bulunmaktadır (Şekil 14). Beksaç (1992: 363), harimin doğusunda yer alan, günümüzde bir pencere ile harime açılan bu kapalı alanın türbe olduğunu belirtmektedir. Caminin ilk yapıldığı dönemde, kare planlı harim alanı ile birlikte yapıldığı düşünülen bu bölümün Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa tarafından, ölen çok sevdiği kölesi Bekir adına inşa ettirdiği türbe olabileceği düşünülmektedir. Ancak günümüzde bu bölüm kadınların ibadet ettiği mekânın bir parçası olarak kullanılmaktadır. Harimde güney-doğu köşede üç adet taş sütunceli mahfil bulunmaktadır (Şekil 15). Mahfil, 5,20 m. x 2,75 m. en-boy, 3,10 m. yükseklik ölçülerinde olup, üst katına, cami güney duvarı içerisinden yükselen bir merdiven aracılığı ile ulaşılmakta ve üstte şebekeli taş korkuluk ile çevrelenmektedir.

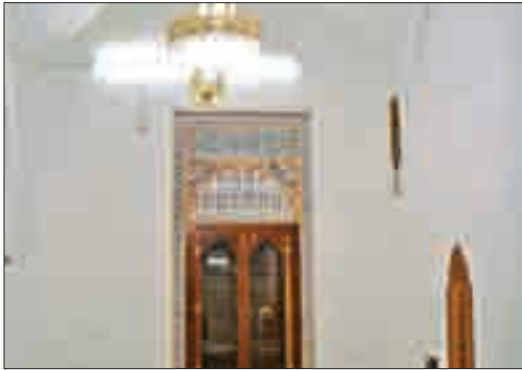
⁶ Kitabeye ve Osmanlıca Belgelerin transkripsiyonu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür Tescil Daire Başkanlığı Uzmanı Mevlüt Çam tarafından yapılmıştır.

Şekil 10. Harim kuzey cephe.

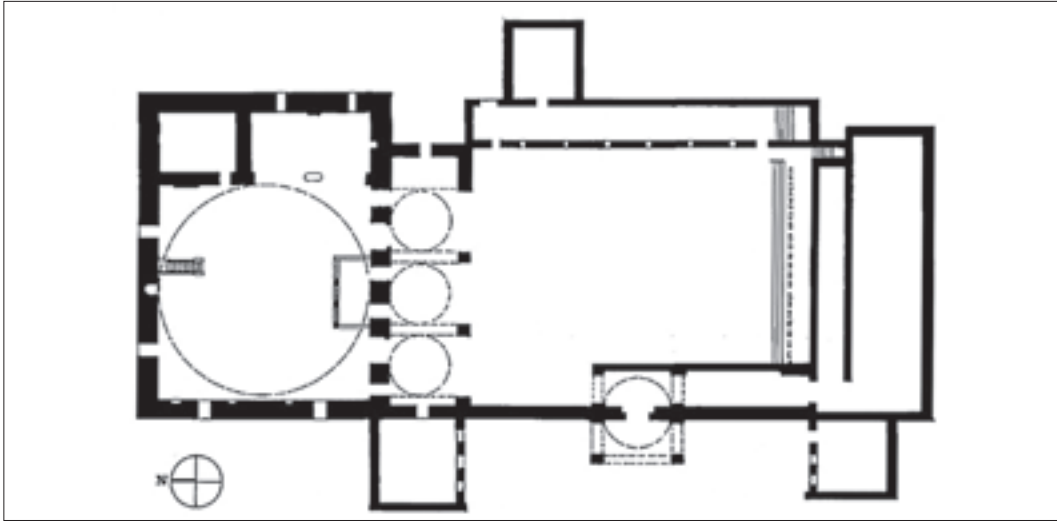
Şekil 11. Harim içi güney cephe. Şekil 12. Harim doğu cephe.

Şekil 13. Harim doğu cephe kubbeye geçiş.

Şekil 15. Müezzin mahfeli.

Şekil 14. Yapının planı⁷.

Yapı içerde iki kademe pencere dizileri ile aydınlanmaktadır. Birinci kademede pencere dizisi; batı ve kuzey cephede ikişer adet, doğu cephede üç adet ve kuzey cephede dört adettir. İkinci kademe pencere dizisi ise kubbe kasnağında on altı adet pencereden oluşmaktadır.

Kuzey cephede kare planlı harim bölümünün ortasında yer alan mermer mihrap ve mihrabın hemen doğusunda yer alan mermer minber, İstanbul'dan getirilen mermerden yapılmıştır (Beksaç 1992: 363) Özgün mermer minberinin kapısı abanoz ağacından yapılmış olup, hatayi motiflerle bezelidir (Şekil 16). Beksaç (1992: 363), *Bekiriye Camii* adlı makalesinde, Osmanlı valisi için bir mahfil ve altı porfir sütun tarafından taşınan bir kürsü inşa edildiğini belirtmektedir. Caminin güneydoğu ana beden duvarına bitişik olan mahfil günümüze kadar korunmuş olup, anılan makalede belirtilen kürsü günümüzde mevcut değildir.

Şekil 16. Minber.

⁷ (<http://www.islamicarchitecturedatabase.org/ircica/level1.php?id=58> (07.08.2011)).

Harimde, kubbe içerisinde, sekizgen kasnakta, kemerler üzerinde, tromp ve duvar yüzeylerinde, mihrapta, mahfil ve minber yüzeyinde çeşitli dönemlere ait kalem işi bezemelere rastlanmaktadır. Duvarlarda ve kubbede yer alan kalem işleri barok üslubundadır. Yapılacak araştırma raspasında mevcut barok dönem kalem işlerinin altında klasik dönem üslubu kalem işlerine rastlanılabileceği düşünülmektedir. Minberin, özgün olduğu düşünülen hatayı motiflerle bezemeli abanoz ağacından yapılmış olan kapısı, yapıda klasik dönem bezemelerinin izlerini yansıtmaktadır.

Son cemaat bölümü üç adet kubbe ile örtülüdür (Şekil 5). Bu kubbeleri ortada iki adet sütun ve yan duvarlar arasında yer alan kemerler ile yan duvarlar taşımaktadır. Dışta tüm kubbe yüzeyleri sıvalıdır. Son cemaat bölümü 6,65 m. x 20,00 m. en-boy ve 10,70 m. kubbe yükseklik ölçülerindedir. Harime güney cephede dışta sivri kemerli içte ise dikdörtgen frizli iki adet portal niteliğindeki kapıdan girilir. Ancak günümüzde bu kapılardan sadece batıdaki kapı kullanılmaktadır. Son cemaat bölümünde kubbe içlerinde, kasnaklarda, pendentifler ve beden duvarlarında bulunan yerel tuğla işçiliği ile yapılan bezemeler günümüzde beyaz badana ile kapatılmıştır (Şekil 17).

Şekil 17. Camii son cemaat bölümü.

Şekil 18. Avlu duvarının kuzeyinde yer alan türbe (solda) ve güneyinde yer alan yapı (sağda).

XIX. yüzyılda avlu portalinin güneyinde ve kuzeyinde aynı mimari üslup, malzeme ve teknikte birer adet tek kubbeli yapı inşa edilmiştir. Her ikisi de kare planlı olan yapılardan kuzeyde bulunan ve türbe olduğu bilinen yapının iç ölçüleri 6,60 m. x 6,60 m. en-boy ve 6,10 m. kubbe yüksekliği olarak tespit edilmiştir (Şekil 18). Kuzeyde yer alan türbe yapısı son cemaat batı duvarına bitişiktir.

Türbede dört adet sanduka bulunmaktadır. Bunlardan Yemen Defterdarı Ali Muzaffer Bey'e ait olduğu üzerindeki baş taşında yer alan kitabeden anlaşılan kitabede (Şekil 19):

“Hüve'l-Bâki Bismi'llahi'r-Rahmani'r-Rahim

Yemen Defterdarı Saadetlü Ali Muzaffer
Bey ve ruhu için el-Fatiha

Sene 26 Receb 1336 H. (1918 M.)” yazılıdır.

Şekil 19. Türbe içerisinde yer alan mezar taşı.

Avlu duvarının güney ucunda yer alan kare planlı diğer yapıya ise girilememiştir.

Yapı tahribatsız yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Öncelikle yapı ve müştemilatının bulunduğu arazide bir ön görsel inceleme yapılmış, yapı ve çevresinin detaylı fotoğrafları çekilmiştir. Fotoğraflamanın ardından ileriki çalışmalara temel oluşturması açısından lazer metre kullanılarak yapının en-boy-yükseklik ölçüleri alınmıştır. Fotoğraflarla ve ölçümlerle belgelemenin yanı sıra yapının mimari özellikleri, malzeme ve yapım teknikleri ve sorunları tespit edilmiştir. Uygunsuz malzeme ve yöntemlerle yapılan geçmiş dönem müdahaleleri tartışılmış ve çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Sorunlar ve Müdahaleler:

Yapısal olarak iyi durumda olan yapının sorunları arasında sonraki dönemde yapılan muhdes ekler, malzeme bozulmaları ve son dönem restorasyon çalışmalarına rağmen devam eden sorunlar sayılabilir. Sonradan yapılan onarımlarda pencere içlerine doğramalar eklenmiş, yapının iç duvarları yağlı boya ile boyanmış ve yer yer niteliksiz bezemeler yapılmıştır. Son cemaat yerinin kubbelerindeki tuğla malzeme ile yapılan özgün yerel üsluptaki bezemeler ise kireç badana ile tamamen kapatılmıştır. Bunun dışında yapıda, çatıdan gelen nem, minarenin şerefesinde malzeme kayıpları ve iç ve dış duvarlarında kirlenme problemleri bulunmaktadır. Açık olan türbedeki pencere açıklıkları, niteliksiz metal kepenklerle kapatılmıştır. Alçı kaplı mezar sandukalarında da malzeme kayıpları ve kirlenme problemleri gözlenmiştir. Ayrıca, türbenin iç duvarlarında yerden yaklaşık 0,70 m. yüksekliğe kadar çimento katkılı sıva ile onarım yapılmıştır.

Aralık 1998 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü uzmanınca (Kesici, 1998) Bekiriye Camii incelenmiş; bu incelemede cami harim kubbesinde çatlaklar olduğu ve bu nedenle de kubbenin su alarak rutubetlendiği belirtilmiştir. Yine aynı incelemede camii tromplarında da çatlakların gözlendiği aktarılmıştır. Ancak son dönemde yapılan incelemelerde bu çatlaklar belirlenememiştir. Avlu portalı tamirat kitabesinde 2000 yılında onarım gördüğü belirtilen yapıda bu çatlaklara, son yıllarda yapılan bakım onarım çalışmalarında müdahale edildiği düşünülmektedir.

Günümüzde, yapı genel olarak iyi durumda olmakla birlikte özellikle dış cephe taş duvar yüzeylerinde ciddi nem problemi gözlenmiştir. Kubbe üst örtü sıvalarındaki dökülmeler kubbe içi sıva yüzeylerinde de nem problemini doğurmuştur. Bu çalışma ile yapı grubunun iyileştirilmesine yönelik öncelikler ve bakım onarım programı belirlenmiştir:

- (a) İlk aşamada, yapının rölövesi çıkarılmalı; bozulma haritası ve müdahale paftası hazırlanmalıdır.
- (b) Hazırlanacak projeler doğrultusunda yapının öncelikle ana kubbe üstleri, türbe kubbe üstleri ve son cemaat kubbe üstleri onarılmalıdır.
- (c) Son cemaat kubbeleri iç kısımlarında itinalı raspa yapılmalıdır.
- (d) Caminin doğusunda inşa edilen ve günümüzde kadınların ibadet mekânı olarak kullanılan niteliksiz betonarme eklenti kaldırılmalıdır.
- (e) On dokuz adet mezarın bulunduğu hazire alanında temizlik yapılmalıdır.
- (f) Dört adet mezarın bulunduğu türbe bölümündeki yerden 0,70 m. yüksekliğe kadar yapılan çimento içerikli sıva itinalı olarak sökülerek özgün malzeme ile uyumlu sıva yapılmalıdır.
- (g) Minarede şerefede gözlemlenen malzeme kayıpları olan bölgelerde plastik onarım yapılmalıdır.

(h) Kubbe içi nem alan bölgelerde itinalı sıva raspası ve bunun üzerine kireç badana yapılmalıdır.

Bu acil ve öncelikli müdahalelerin ardından izlenmesi gereken koruyucu tedbirler de belirlenmiştir:

(1) Cami, türbe ve avlunun düzenli bakım ve temizliği sağlanmalıdır.

Geleceğe yönelik iyileştirmeler için:

(i) Gelecekte yapı grubuna yapılacak her türlü müdahale iyi planlanmış bir bakım programı dâhilinde, uzman ekiplerce yapılmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme:

Bekiriye Camii'nde kullanım ve iklim koşulları neticesinde zaman içinde oluşan aksaklıklardan ve yanlış müdahalelerden dolayı sorunlar olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma sonucunda, Bekiriye Camii detaylı olarak incelenmiş, yapının tarihi, mimari özellikleri araştırılmış, sorunları tespit edilmiş ve bu sorunların giderilmesine yönelik acil ve uzun dönemli çözümler önerilmiştir.

Bir XVI. yüzyıl sonu yapısı olan Bekiriye Camii, özgün niteliklerini büyük ölçüde korumaktadır. Yapı son dönemlerde onarılmışsa da, kütleli özellikleri ve plan şeması değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Yapıldığı dönemin yöresel özelliklerini de yansıtan cami, sahip olduğu mimari ve tarihi değerleri ile korunması gerekli bir Osmanlı Dönemi yapısıdır. Yapı, UNESCO tarafından Dünya Miras Alanı olarak ilan edilmiş olan Sana' kentinin tarihi yerleşimi içinde yer alması nedeniyle de ayrıca önem taşımaktadır. Bütün bu özelliklerinden dolayı, XVI. yüzyıldan günümüze kadar işlevini kaybetmeden ulaşan bu kültür mirasının gelecek nesillere aktarılması için belirlenen acil ve uzun dönemli bakım-onarım çalışmalarının yapılmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR:

- Balbay, M. (2009). *Yemen Türkler Mezarlığı*, İstanbul.
- Beksaç, A. E. (1992). "Bekiriye Camii", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (5), 363.
- Bilge, M. L. (2009). "Sana", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (36), 88-90.
- İbrahim Abdüsselam Paşa (2008). *Yemen Seyahatnamesi ve Bitkisel Coğrafyası*, İstanbul.
- Çam, N. (2008). *Yemen Seyahati İle İlgili Rapor, Basılmamış Rapor: Türk Tarih Kurumu Arşivi*.
- Günel, G. ve Dişli, G. (2010). "Yemen'de Türk İzleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:34, Ankara, 201-214.
http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=7822 (07.08.2011).
- <http://www.islamicarchitecturedatabase.org/ircica/level1.php?id=58> (07.08.2011).
- Kesici, A. Y. vd. (1998). *Etiyopya, Eritre ve Yemen Türk İslam Eserleri'nin İncelenmesi Raporu*, Basılmamış Rapor: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
- (Özdemir) Mehmed Niyazi (2009). *Yemen! Ah Yemen!*, İstanbul.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen* (2008), İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.
- Sırma, İ. S. (1986). "Yemen." *İslam Ansiklopedisi*, 1986, (13), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 373-384 .
- Şemseddin Sami (2003). *Kâmûsü'l-Â'lâm*, (6), 4806-4811, 2966-2967.
- Tekin, R.ve Baş, Y. *Osmanlı Atlası, XX. Yüzyıl Başları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003, İstanbul.
- Turhan, S. ve Akbıyık, A. (2010). *Şu Yemen Elleri, Yemen Türküleri*, Ankara.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı, Vakıf Kayıtları Arşivi.
- Yavuz, H. (2003). *Yemen'de Osmanlı İdaresi, Rumuzi Tarihi* (923 - 1012/ 1517 - 1604), Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Yavuz, H. (1997). "Hasan Paşa Yemenli", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (16), İstanbul.
- Yemen Vakıflar İdaresi Arşivi.
- Yenişehirlioğlu, Çalışlar F. (1989). *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları (Ottoman Architectural Works Outside Turkey)*, Ankara.